

HADİS TENKİDİ SAHÂBE VE TÂBİÛN DÖNEMİ

ABDULVAHAP ÖZSOY

Beka Yayıncılık, İstanbul 2016 I.Baskı,350 sayfa
ISBN:978-605-9603-22-5
avozsoy@atauni.edu.tr

ABDULBAKİ DURMAZ

ARŞ.GÖR. KILIS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ, İLAHİYAT FAKÜLTESİ, HADİS ANABİLİM DALI
abdulbakidurmaz@kilis.edu.tr

İslam toplumu, tarih boyunca sünnet ve hadisi yanlış anlamaktan çektiğini, uydurma hadislerden çekmemiştir. (Muhammed Gazâlî)
Hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması dinin doğru anlaşılmasında çok önemli bir konuma sahiptir. Sahabe ve tâbiûn dönemi ise hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanmasında çok iyi anlaşılması gereken bir dönemdir. Onların döneminde yaşanan olayların, birbirleri arasında geçen konuşma ve tartışmaların, birbirlerine yönelttikleri eleştiri ve tenkitlerin sağlam ve makbul rivayetlerle aktarılanlarını tespit etmek, bize hadislerin anlaşılmasında çok önemli ipuçları verecektir. Bu noktada Yrd. Doç. Dr. Abdulvahap Özsoy'un doktora tezi olarak hazırladığı 'Hadis Tenkidi, Sahabe ve Tâbiûn Dönemi' adlı kitap geçtiğimiz aylarda yayın hayatına girmiştir. Kitabın ilim camiasına hayırlı olmasını diliyor ve tanıtımına geçmek istiyoruz.

Yazar, kitabın amacını giriş kısmında şu cümlesiyle açıklamaktadır: ' Bu

çalışmanın temel gayesi, hicri I. asırda sahabe veya tâbiûn neslinin hadis tenkit kriterlerine dair makbul rivayetleri tespit etmektir'(s.15).

Yazar bu amaçla konuyu üç bölümde ele almaktadır. Birinci bölümde hadis tenkidinin doğuşu ve gelişimi, ikinci bölümde râvilerle ilgili tenkit kriterleri, üçüncü bölümde ise metinlerle ilgili kriterler konularını işlemektedir.

Birinci bölümde yazar konuyu hadis tenkidini doğuran sebepler ve hadis tenkidinin geçirdiği aşamalar olmak üzere iki başlık altında ele alıyor. İnsanın doğuştan araştırma gibi bir özelliğe sahip olması kendisine iletilen bilginin kaynağını ve doğruluğunu bilmek istemesi gibi fitrî olarak kendisinde bulunan özellikler onu tenkit etmeye sevk etmiştir. Dolayısıyla sahabe ve tâbiûn da kendilerine aktarılan rivayetleri sorgulama ve doğrulama gereği hissetmişlerdir. Yazar bu konuyu tenkidi doğuran sebeplerden fitrî sebepler başlığı altında ele almıştır(s.21). Kur'an da Yüce Allah (c.c.), haberin doğruluk değerinin araştırılmasını, haberi getirenden şahit istenmesini ve aynı zamanda akli olarak doğruluğunun da sorgulanmasını istemektedir. Bu etkenler ise tenkidi doğuran Kur'ânî etkenler başlığı altında ele alınmıştır(s.26). Hz. Peygamber (a.s.)'in hayatı, yaşantısı, doğruyu araştırması, kişi ve sözler hakkında yorum ve tenkitten bulunması da tenkit faaliyetinin doğmasının başka etkeni olarak kabul edilmiştir. Yazar bu konuyu Nebevi Etkenler başlığı altında incelemiştir(s.33). Sosyal ve siyasi etkenler sonucunda hadis uydurma faaliyetleri başlamıştır. Rivayetler incelendiğinde bu faaliyetlerin peygamberimiz (a.s.) zamanında başladığı söylenebilir. Bu faaliyetlerin olması sahabe ve tâbiûnu rivayet edilen sözleri kılı kırk yararcasına incelemeye sevk etmiştir. Dolayısıyla sosyal ve siyasi faktörler de tenkit faaliyetinin doğmasında bir etken olmuştur (s.43).

Yazar, hadis tenkidini doğuran sebepler konusunu bu şekilde tamamlayıp tenkit faaliyetinin geçirdiği aşamalar konusuna geçmektedir. Bu alanda kronolojik ve tematik olmak üzere iki yaklaşımın olduğunu söyleyen yazar, kronolojik yaklaşımda tarihsel sürecin, tematik yaklaşımda ise önemli olayların temel alındığını belirtir. Yazar bunlar hakkında biraz açıklama yaptıktan sonra birinci bölümü bitirerek râvilerle ilgili tenkit kriterleri adlı ikinci bölüme geçmektedir (s.81).

Bu bölüm, adaletle ilgili kriterler ve zabt ile ilgili kriterler olmak üzere temel iki başlıktan oluşmuştur.

Adalet ile ilgili kriterler başlığı altında yazar bu kavramın sahabe ve tâbiûn döneminde ne şekilde mevcut olduğunu tespit etmeye çalışmıştır.

Adaletle ilgili râvi tenkidinde bulunan kişileri isim bazında ele alıp o kişi ile ilgili rivayetleri incelemiştir(s.85).

Hız. Ebu Bekir (r.a.)'in Zeyd b. Sabit (r.a.)'e söylemiş olduğu "seni yalancılıkla itham etmeyiz"sözü adalet kriterlerinden ittihâmü'r-râvi bi'l kizb kriterine işaret etmektedir. Bu ifadenin mefhumu muhalifinden hareketle Hız. Ebu Bekir'in itham ettiği kişilerin olabileceğini anlayarak O'nun zihninde itham edilen ve edilmeyen olmak üzere iki sınıf râvi çeşidi olduğu söylenebilir(s.89).

Hız. Ömer (r.a.) Hız. Abdurrahman b. Avf için "sen bizim nezdimizde adil bir kişisin..." demiş, Ubey b. Ka'b için "o adildir" ifadelerini kullanmış, Sa'd b. Ebu Vakkas hakkında ise yine ta'dil ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadeler Hız. Ömer'in zihninde adil olan ve adil olmayan râvi tasavvurunun olduğunu göstermektedir(s.90).

Hız. Osman (r.a.)'in Abdurrahman b. Avf hakkında ta'dil ifadeleri kullandığına dair bilgiler nakledilmiştir. Bu Hız. Osman'ın zihninde de adalet kriterlerinin olduğunu göstermektedir(s.94).

Yine Hız. Âişe, Hız. Ali, Hız. Abdullah b. Abbas, Hız. Abdullah b. Mesud, Hız. Abdurrahman b. Avf gibi sahabilerin ta'dil ifadeleri kullandıkları nakledilen bilgiler arasındadır.

Yazar bu bilgiler ışığında "hicri I. asırda râvilerin Hız. Ebu Bekir döneminden itibaren adalet vasıfları açısından bir taksime tabi tutuldukları ve onların adaletleri konusunun şahitlikteki adalet anlayışıyla paralel olduğu" sonucuna varmaktadır(s.102). Bu tespiti yapan yazar dolayısıyla şahitlik konusunun incelenmesi gerektiğine karar vermektedir.

Yazar, bu konuya dair 'rivayeti kabulde şahit isteme' şeklinde açtığı alt başlıkta ise Hız. Ebu Bekir'in, ninenin mirastaki payı hakkında yaşanan olay karşısındaki tutumu ve yaşanan olayları, Hız. Ömer'in Ebu Musa el-Eş'arî 'den kapıyı çalıp üç defa izin isteme konusunda yaptığı rivayete şahit getirmesini istemesi ve bu konu hakkındaki farklı rivayetleri, yine Hız. Ömer'in Mugîre b. Şu'be'den şahit istemesi hakkındaki rivayetleri ve arka plandaki gerekçeleri gibi olayları ayrıntılı olarak anlatıp daha sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Hız. Ebu Bekir ve Hız. Ömer'e isnat edilen rivayetlerde şahit istemeye dair bilgiler, râvilere yani sahabeye olan bir güvensizliği ihsas ettirmektedir. Bu itibarla ilgili rivayetler ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ancak bu rivayetlerin bir kısmının sahih olmadığı, bir kısmının ise adalet açısından sahabeye yöneltilen bir tenkit anlamı ifade etmediği anlaşılmaktadır. Bu-

nun istisnası olarak, belki, Hz. Ömer'in Mugîre b. Şu'be'den rivayet ettiği hadis için şahit istemesi gösterilebilir. Buradaki güvensizlik de ilgili meselelerin hukuki boyutunun olması ve Mugîre b. Şu'be üzerinde bir takım suç isnatlarının bulunmasından kaynaklanmış gibidir. Yoksa Hz. Ömer, Mugîre'nin Hz. Peygamber adına hadis uyduracağına dair herhangi bir imada bulunmamıştır(s.152)."

Şahitlik meselesini bitiren yazar, diğer bir alt başlık olarak açtığı Hz. 'Ömer'in bazı sahabeyi hapsedirme meselesi'ne dair rivayetleri incelemeye koyulmaktadır(s.128). Hz. Ömer sahabeyi niçin hapsedirmiştir? Güvenilir olmadıkları içinse Hz. Ömer onların yaptığı diğer rivayetleri nasıl değerlendirmiştir? Zira rivayetine engel olmak için hapsedirmek diğer yapılacak bütün cerhlerden daha öte bir şeydir. Yoksa bu tür rivayetlerin sıhhati mi problemlidir? Sıhhatinde sorun varsa zaten problem kalmayacaktır. Dolayısıyla yazar bu rivayetlerin öncelikle sıhhatinin tespit edilmesi gerektiğini düşünerek senetleri incelemeye başlamaktadır(s.129). Yaptığı inceleme ve tespitler sonucunda ise şu sonuca ulaşmaktadır:

"İlgili rivayetler ayrıntılı olarak ele alınmış ve elde edilen bulgular neticesinde, bu rivayetlerin sahih olmadıklarına dair güçlü bir kanaat oluşmuştur. Hz. Ömer'in sahabeden hadis rivayeti ile şöhret bulan Ebu Hüreyre gibi sahabeye tehditleri de kaynaklarda yer almaktadır. Bu tehditlerin gerekçesine dair yapılan ayrıntılı tetkik neticesinde, Hz. Ömer'in Ebu Hüreyre'ye güvenmediğinden değil rivayet tarzına olan itirazı sebebiyle böylesi bir tavır içine girdiği anlaşılmaktadır(s.152).

Başka bir alt başlık olarak 'Hz. Ömer'in yazılı hadis vesikalarını yaktırması meselesi' rivayetler ışığında ele alınmış nihayetinde bu rivayetlerin de problemlili olduğu belirtilmiştir.

Bu konunun son alt başlığı olarak ise 'Hz. Ali'nin rivayeti kabulde yemin istemesi meselesi' ele alınıp konu tamamlanmıştır.

Buraya kadar sahabe dönemine ait adalet ile ilgili kriterler ele alınmıştır. Bundan sonra ise tâbiûn dönemine geçilmektedir. Tâbiûn dönemi alimlerinden Şa'bî, Muhammed b. Sîrîn, Hasan el-Basrî, Katâde b. Diâme gibi alimlerin yapmış olduğu adaletle ilgili râvi değerlendirmelerinden bahsedildikten sonra bu değerlendirmelerde kriterlerin neler olabileceği tespit edilmeye çalışılmıştır(s.165).

Bu tespitlerden sonra yazar, iki temel başlıktan oluşturduğu ikinci bölümün ikinci başlığına yani zabtla ilgili kriterler konusuna geçmektedir. Sahabeye yaptığı eleştirilerle akla gelen ilk isim olan Hz. Âişe (r.a.)'nin yap-

tığı bütün tenkitlerin bu bağlamda yani zabtla ilgili değerlendirilmesi gerektiğini düşünen yazar sahabe döneminin genel özelliğinin de bu olduğunu söylemektedir. Bu tenkit faaliyetine ise metinden hareketle râvi tenkidini denilebileceğini belirtmektedir(s.194). Tâbiûn döneminde de râvilerin zabt özelliklerine dikkat edildiğini ifade eden yazar zabt sorgulaması yapan alimlerin sorgulamalarını okuyucuya sunmaktadır. Bu sorgulamalarda belli başlı kriterlerin neler olabileceğine değindikten sonra bu bölümü noktalan yazar üçüncü bölüme geçmektedir.

Yukarıda da söylendiği gibi bu dönemin genel özelliği metinden hareketle tenkidin yapılıyor olmasıdır. Peki bu metinlere yaklaşımda temel alınan kıstaslar var mıdır? Hangi gerekçelerle rivayet edilen metine karşı çıkmıştır? Hepsinden öte aktarılan bu tenkit rivayetlerinin sıhhat durumu nedir? Yazar beş temel başlıktan oluşturduğu üçüncü bölümde bu sorulara verilecek cevapları incelemiştir(s.210).

İlk başlık olarak “Kur’ân’a Uygunluk veya Aykırılığı Sorgulama” konusunu ele almıştır. Bu konuda bir kısım râvilerin rivayetinin sahih olduğunu ispatlamak için ayetten delil getirmesi, bir kısmının ise rivayetin sahih olmadığına dair ayeti delil getirerek karşı çıkması söz konusudur. Yazar bu konu hakkında kaynaklardaki rivayetleri aktardıktan sonra bunların sıhhat durumunu incelemek üzere senet tahlilleri yapmakta varsa başka rivayetlerle kıyaslama ve birlikte değerlendirme yoluna gitmektedir. Bu alanda bir çok tartışmalı konu ayrıntılı olarak incelenmiş ve çok faydalı bilgi ve tespitler kaydedilmiştir.

İkinci başlık olarak “Rivayetin Hz. Peygamber’in Söz ve Uygulamalarına Aykırı Olması” konusunu ele alan yazar bu başlık altında bir çok tartışmalı rivayetleri masaya yatırmaktadır(s.240).Ani ölüm mümine azap mıdır? Vitir kılmayanın namazı yok mudur? Ateşte pişmiş şeyden dolayı abdest almak gerekir mi? İkindiden sonra namaz kılınmaz mı? bunun gibi ve daha bir çok mesele bu başlık altında incelenmiştir.

Üçüncü başlık olarak yazar “Rivayetin Râvinin Kendi Algısına Aykırı Olması” kriterini ele almıştır(289). Bu konuyu iki başlık altında incelemiştir.

İlk başlık olarak “rivayetin râvinin bilgi ve müşahedesine aykırı olması” konusunu ele almıştır. Bu konuda, uğursuzluk rivayeti, ayakta bevletme rivayeti, şiirin irinden kötü olduğuna dair rivayet gibi bir çok konuyu incelemiştir. Burada örneklik sunması açısından Uğursuzluk rivayeti hakkında yazarın nelerden bahsettiğine biraz değinip diğer başlığa geçeceğiz. Sahih kaynaklarda “Allah Rasûlü ‘uğursuzluk kadında, evde, ve atta olur’ buyur-

du” rivayeti yer almaktadır. Bu rivayete göre kadını, evi ve atı uğursuz mu saymamız gerekir? Kadına bu kadar değer veren Allah Rasûlü ile bu rivayeti nasıl bağdaştırmak gerekir? Yazar bu konu hakkında başka rivayetlere bakmanın faydalı olacağını ifade ederek başka rivayetleri incelemiş ve rivayetleri karşılaştırarak bir sonuca ulaşmıştır. O sonuç ise bu rivayetin eksik aktarılmış olması gibi durmaktadır.

İkinci başlık olarak ise “rivayetin râvinin aklına aykırı olması” konusu incelenmektedir(s.312). Burada rivayet edilen şeyin akla uygun olmadığı sebebi ile tenkit edildiği görülmektedir. Örneğin, Abdullah b. Mes’ud’a ateşte pişen şeyden dolayı abdest almanın gerektiği rivayeti ulaşınca “kötü sözden dolayı abdest almayı, temiz lokmadan dolayı abdest almaya tercih ederim” dediği nakledilmiştir. Burada İbn Mes’ud’un aklî olarak bu rivayeti tenkit ettiği görülmektedir. Yazar bu konu hakkındaki farklı rivayetleri de gündeme getirerek bu meseleyi açıklığa kavuşturmuştur. Bu meseleden başka bu başlık altında aklî tenkide maruz kalmış bir çok rivayet incelenmiştir. Cenazeyi taşıyanın abdest alacağına dair rivayet, hapsettiği kedinin ölmesinden dolayı cehennemde olan kadın hakkındaki rivayet bu rivayetlerden bir kaçıdır.

Dördüncü başlık olarak “Rivayetin Sosyal Gerçekliğe Aykırı Olması” konusu ele alınmaktadır(s.337). Bu konuda Hz. Âişe’nin kadınların yolculuğu hakkındaki rivayete yapmış olduğu tenkit değerlendirilmektedir. Farklı rivayetler ele alınmakta, senet tahlilleri yapılmakta ve belli bir sonuca ulaşılmaktadır.

Beşinci ve son başlık olarak “Rivayetin Hz. Peygamber Dönemindeki Uygulamaya Aykırı Olması” konusu değerlendirilmektedir(s.341). İbn Ömer’in, tarlaların kiraya verilmesini yasaklayan rivayeti duyduğunda bunun Hz. Peygamber zamanındaki uygulamaya aykırı olduğunu söyleyerek karşı çıktığı ancak O’nun, ihtiyaten de olsa böyle bir rivayeti duyduğu için tarlaları kiraya vermekten vazgeçtiği anlatılmaktadır. Bu başlık altında da bu olay ve rivayetler anlatıldıktan sonra kitabın son kısmı olan sonuç bölümüne geçilmektedir.

Sonuç kısmında ise genel olarak anlatılanlar özetlenmiştir. Yazarın şu cümleleri kitabın sonucu hakkında çok önemlidir; “hadis tenkidinin erken dönemlerden itibaren başladığını ifade ederek, bu iddiayı temellendirmek için kullanılan rivayetlerin tenkit süzgecinden geçirilmemesinin bir çelişki olduğu tezinden hareketle yapılan bu çalışmanın sonucunda anlaşılma-

dır ki, bu konuda kullanılan rivayetler gerek sübut, gerekse delalet açısından ayrıntılı olarak ele alınmadan kaydedilmiştir”.

Yeni yayın hayatına giren bu eserin, ilk dönem tenkit faaliyetinin anlaşılması için mutlaka okunması gereken bir eser olduğunu söyleyerek hocamıza emeğinden dolayı teşekkür ediyor, O'nun son cümleleri ile tanıtımı bitirmek istiyoruz:

“Nihayetinde bu çalışmada ilk olarak ilgili problemler tespit edilmiş, tartışılmış, böylece ele alınan dönemdeki tenkit faaliyetlerine dair rivayetlerin genel manzarası ortaya konulmuştur. İlgili dönemdeki tenkit faaliyetlerinin genel manzarasının ortaya konulması hadis tenkit tarihinin ilk halkasının sağlıklı bilgiler üzerine inşa edilmesini temin edecektir. Bu faaliyet hem sonraki dönemlerde yapılan tenkit faaliyetlerini doğru anlamak ve anlamlandırmak; hem de hadis tenkit sistemine yapılacak katkının sağlıklı temellere dayanmasını temin etmesi açısından hadis ilmine önemli bir katkı sağlayacaktır.”

